

“БАДОЙИЪ УЛ-БИДОЯ” ДА ФАРҲОД ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

Жиззах ДПИ

тадқиқотчиси Х.Холмуродов

Сиртки бўлим Ўзбек тили ва адабиёти
йўналиши 1 курс талабаси И.Олимжонов

Аннотация

Мақолада Алишер Навоий Фарҳод тимсолига турли бадий-рамзий ва структурал жиҳатлари таҳлил қилинган.

Калит сузлар: адабиёт, мумтоз, жаҳон, образ, Фарҳод, поэтика, тарихий, дoston, физика.

Аннотации

В статье анализируются различные художественные, символические и структурные аспекты образа Алишера Навои Фархода.

Ключевые слова: литература, классика, мир, образ, Фарход, поэтика, история, рассказ, физика.

Annotation

The article analyzes various artistic, symbolic and structural aspects of the image of Alisher Navoi Farhod.

Keywords: literature, classic, world, image, Farhod, poetics, history, story, physics.

Шарқ адабиёти эпик-лирик талқинларида Фарҳод образи ниҳоятда сермахсул поэтик тимсол ҳисобланади. Бу образнинг Шарқ мумтоз адабиётида ифода ва талқин миқёси ҳам ниҳоятда кенгдир. Унинг оғзаки адабиётдан ёзма ижодга, дoston-қиссалардан лирик шеърятга, воқеликдан ҳиссиётга кўчиш-ўзгариш жараёнларининг ўзи ғоят чуқур ва теран поэтик ҳодиса сифатида намоён бўлади. Бир сўз билан айтилганда, мумтоз адабиёт бадий оламининг узоқ тарихий босқичларини айна мавзу ва образ талқини боғлаб туради. Кейинги йиллар жаҳон филологик изланишларида мавзу ва образлар, сюжет ва тимсоллар трансформацияси масаласи илмий-назарий жиҳатлардан алоҳида поэтик ҳодиса сифатида баҳоланмоқда. Айниқса, антик ва анъанавий поэтик образлар, мотивлар трансформацияси рус адабиётшунослигида атрофлича ўрганилмоқда. Трансформация лотин тилидаги “transformatio” (ўзгартириш) сўзидан олинган бўлиб, у турли жабҳаларда, санъат турларида ўзига хос маъноларда қўлланилади. Масалан, тилшунослик луғатларида “асосий синтактик тузилмани тил қонун-қоидалари асосида ўзгартириб, иккинчи бир тузилма ҳосил қилиш” маъносида изоҳланади. Бу термин рус тилида 1) преобразование – ўзгартириш, қайта ўзгариш, айлантириш, алмаштириш, 2) превращение –

бошқа нарсага айланиш, ўзгариш, бошқа нарсага айлантириш, ўзгартириш, гумбакнинг капалакка айланиши, физикада электр токининг кучайиши ёки пасайиши каби маънолар ифодалайди[5.168]. Шундан трансформация ҳодисаси бир ҳолдан бошқа ҳолга ўтиш ёки бир шаклдан бошқа шаклга ўтиш, ўзгариш, бир ҳолни бошқа ҳолга ўтказиш, ўзгартириш англанади. Шу каби трансформацион таҳлил тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, бунда турли-туман тузилмаларни бир содда ядровий тузилмага келтириш усули тушунилади. Адабиётшуносликда кенг маънода шакл ва мазмун жиҳатлардан бир адабий ҳодисанинг иккинчи бир ифодага ўзгариши, ўзгартирилиши тушунилса, тор маънода бир тимсол, образ ёки сюжетнинг турли жанрий-шаклий, бадий ифодаларда ўзгариши, муайян ижод оламида ранг-баранг маънолар касб этиши тушунилади. Алишер Навоий шеъриятида самарали қўлланилган ана шундай тимсоллардан бири Фарҳод образи саналади. Унинг шоир лирик девонларида ифодаланиш статистикаси уч юз атрофида бўлиб, ҳар бир ҳолатда ўзига хос маъно ва кўринишларни юзага келтиради. Мисол учун “Бадойиъ ул-бидоя” девонига назар ташланса, бунда Алишер Навоий Фарҳод тимсолига турли бадий-рамзий ва структурал жиҳатлардан эллик марта мурожаат этади. Бу ўринда мумтоз адабиётда Фарҳод образининг этимологияси, хилма-хил шаклий-жанрий ва мазмуний ифодаларига кўра ўзгаришлари, ўзгартирилиши хусусида гап борадиган бўлса, образ трансформацияси ниҳоятда кенг миқёсда намоён бўлиши кўринади. Айнан Фарҳод образининг эпик талқинлардан лирик ифодаларга кириб келиши ва мана шу жараёндаги ўзгаришлар, бу тимсолнинг бадий тафаккурнинг барқарор ифодасига айланиши – буларнинг барчаси мумтоз адабиётнинг ўлмас қонуниятлари орқали юз беради. Алишер Навоий “Бадойиъ ул-бидоя” лирик девонида 50 дан ортиқ тавсиф этилган Фарҳод тимсоли шаклий-структуравий жиҳатлардан рангин манзаралар ҳосил қилади. Алишер Навоий девонида Фарҳод тимсоли якка ҳолда келганда эса “Фарҳод ва Ширин” мавзусидаги бошқа тимсол ва мотивлар билан бирга қўлланади. Бироқ бунда барча тимсол-образлар рамзий маънолар англатишга хизмат қилади.

*Бесутунгаким сутун Фарҳод бўлди қофи ишқ,
Ул сутунни Бесутун остидаги “нун” қилдило [ББ.1.47].*

Кўринадикки, Фарҳод образининг бадий тимсол сифатида лирикага кўчиш ҳодисаси шу мавзу билан боғлиқ бошқа образ-тимсолларни ҳам гарчи ўзга рамзий-мажозий оҳанглари ифодалаб келса-да, ўзи билан биргаликда кўчишини таъминлайди. Бунинг натижасида образ-тимсол маъноларида турфа ташқи ва ички, зоҳирий ва ботиний талқинлар юзага чиқади. Жумладан, Бесутун – “бу қоя ривоят ва афсоналарда Фарҳод номи билан боғлиқ ҳолда тилга олинади. Фарҳод шу тоғ этакларида канал қазиган, тоғни

кесиб йўл очган қаҳрамон сифатида тасвирланади”[3.97]. Фарҳод оғзаки қиссалардан ёзма адабиётга кириб келган ва ҳазрат Алишер Навоий бадий тафаккури маҳсули ўлароқ бош қаҳрамон даражасида талқин этилган комил хилқат образидир. Қоф – “афсонавий тоғ номи”, “Ер сокинлигини таъминловчи қозик”, “Симурғ, Анқо каби афсонавий қушларнинг манзили, дунёнинг охириги нуқтасидир”, “тасаввуфда аҳли қофни дилнинг ватани, жон қушининг манзили, Мутлоқ ҳақиқат ва маърифатнинг мақоми, фанодан кейинги бақо мақоми” деб талқин қилади[2.145]. Шеърда ишқ тимсол эмас, балки семиотик нуқта, яъни асарнинг маъно маркази ҳисобланади. Энди байт мазмунига эътибор қаратайлик, кейин бошқа тимсоллар таърифига ўтамиз. Бу ўринда “ишқ қофи (ишқ тоғи), яъни Бесутунига Фарҳод сутун (устун) бўлди, шу устунни Бесутун остида “нун” қилдилар”. “Бе” ҳарфи тагида, “нун”нинг эса устида нуқта бўлади. Шунга кўра, Фарҳод ишқ устунни ҳисобланади. Демак, Фарҳод билан биргаликда тасвир этилган барча образ-тимсолларда ишқ ифодасини юзага чиқарувчи рамзийлик мавжуддир. Бу ҳолни Фарҳод ва Ширин параллел тасвир этилган сатрларда ҳам кўриш мумкин.

Ваъдаи васл этса ул Ширин санам ғам тоғини

Қозгамен тирноқларимни тешайи Фарҳод этиб[ББ.1.72].

Алишер Навоий “Бадойиъ ул-бидоя” лирик девонида бу жуфтликни бир ўринда талқин этилиш ҳодисаси ҳам жуда сермаҳсул эмасдек кўринади, бироқ одатда Фарҳод ҳақида гап кетганда Ширин ёки аксинча Ширин образи талқинида Фарҳодга ишора этилади, яъни бадий матнларда ишқий жуфтликлар мантиқан айро англамайди. Масалан, ушбу мисраларда лирик қаҳрамон “агар у Ширинсифат маъшуқа ғам тоғи васлини ваъда қилса, тирноқларимни Фарҳод тешаси қилиб бўлса-да, уни қазаман”, - дейди. Бунда “ғам тоғи” рамзий равишда юқоридаги Бесутун, “ишқ қофи” сингари ишқ йўлида чекиладиган дардларни англатади. У қанчалик улкан бўлса ҳам, ошиқ уни забт этишдан толмайди, бу йўлдаги машаққат ошиқ учун мақсад-муддао саналади. Бу ўринда Фарҳод ва Ширин ҳам, шу сюжет билан боғлиқ бошқа деталлар (ғам тоғи, Фарҳод тешаси) ҳам бадий образдан кўра, ошиқ-маъшуқа ифодасини юзага чиқарувчи бир рамзий тимсол бўлиб келмоқда. Бироқ бу манзарани ўзаро боғлайдиган умумнуқта сифатида ишқ мавзуси намоён бўлади. Алишер Навоий лирикасида бу мавзунинг шаклан “Фарҳоду Мажнун” тарзида келиши эса анча самаралидир. Масалан, шоир “Бадойиъ ул-бидоя” девонидаги бир ғазалида “ишқ мени Фарҳод ва Мажнуннинг балоу дардига ворис қилди”, яъни мен Фарҳод ва Мажнунлардан қолган ишққа меросхўрман - дейди. Алишер Навоий бошқа ғазалида “тоғ” ва “дашт”

ифодаси орқали лирик манзара яратади. Бунинг бири Фарҳод, иккинчиси Мажнун образлари трансформацияси билан боғланади.

*Қолди аввал тоғ аро Фарҳоду Мажнун дашт аро,
Ишқ йўлида манга икки ажаб йўлдош эрур*[ББ.1.227].

Бунда ишқ йўлида Фарҳоднинг “тоғ аро”, Мажнуннинг “дашт аро” қолиши лирик қаҳрамонга икки ажойиб йўлдош бўлиб кўринади. Демак, шоир лирикасида ишқ мотивини ифодалашда тоғ ва дашт маконлари айнан Фарҳод, Мажнун воқелигига таянади. Бу мотивлар воқелик ифодасида образлар характерини рўёбга чиқарса, шоир лирикасида рамз бўлиб келади. Алишер Навоий ва умуман мумтоз шеърятда тоғ, биёбон, саҳро, водий, ғор, дашт сингари макон тасвирлари кўп учрайди. Уларни лирик талқинларда ифодалашда Фарҳод, Мажнун образларидаги тоғ, дашт мотивига мурожаат этилиши мазкур дostonларда айни маконлар муҳим поэтик вазифалар бажарганлигини ҳам билдиради.

Хулоса, Алишер Навоийнинг “Бадойиъ ул-бидоя” девонида Фарҳод образи ранг-баранг поэтик функциялар ижро этишга хизмат қилади. Унда тимсолнинг лирик ифодаларидаги ўзгаришлари турли бадий-рамзий маъноларни юзага чиқаради. Бунда шу образ-тимсол билан биргаликда турфа бадий деталлар, эпизодик лавҳалар ҳамда характерлар ҳам параллел тасвир этилади.

Адабиётлар

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Бадойиъ ул-бидоя. – Т.: “Фан”, 1987.
2. Навоий А. Қомусий луғат. 1 - жилд. – Тошкент: Шарқ, 2016.
3. Навоий А. Қомусий луғат. 1 - жилд. – Тошкент: Шарқ, 2016.
4. Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 784 бет.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат нашриёти, 2006. – 168 бет.